

ОЛЕКСАНДР ГАДОМСЬКИЙ

Поляки в Крыму у 20–30 роки ХХ століття

Анотація

На сьогоднішній день в Криму проживають близько 125 народів. І зовсім невелику групу складають поляки. Частина сучасних кримських поляків — це нащадки польських біженців, які опинилися на півострові в першій половині 20 століття. Ця стаття — це аналіз даних кримських архівів, що мають відношення до заявленої теми. Опубліковані матеріали можуть бути цікаві не тільки вченим, а й стануть у пригоді при встановленні втрачених родинних зв'язків, а також при вирішенні питань, пов'язаних з біженцями, число яких в сучасному світі стає дедалі більше.

Ключові слова: Крим, польські біженці, перша половина 20 століття, архівні матеріали.

Надзвичайне різноманіття національного складу населення Криму є його особливістю, характерною для всіх періодів історичного буття. Розташований на стику торгових шляхів, що зв'язують Східну Європу і Центральну Азію з басейном Середземного та Чорного морів, Крим постійно перебував під впливом двох міграційних хвиль, що йдуть з півночі — з материка, і з півдня — через моря. До цього необхідно також додати, що сучасне населення Криму становить собою складний конгломерат, який формувався протягом декількох тисячоліть. З урахуванням цих чинників національний склад Криму може бути поділений на дві групи: більш стару, так би мовити тубільну, і новішу. До першої відносяться кримські татари, цигани, кримчаки, караїми а також незначна частина вірмен і греків (приблизно 26,5% всього населення). Другу, більш численну групу утворюють росіяни, євреї, німці та поляки (Никольський 1929: 12).

На сьогоднішній день в Криму проживають близько 125 народів. І зовсім невелику кількість становлять поляки, предки яких різними шляхами прийшли до Криму. За офіційними статистичними даними, в різні роки в Криму проживали від 6920 до 3870 осіб, які вважають себе поляками. Історія культурної і громадської діяльності поляків це одна з яскравих сторінок минулого Криму.

На початку 1990-х років, у зв'язку з утворенням незалежної Української держави, його суспільство стикнувся з явищем етнічного відродження. Польське етнічне відродження в Криму почалося з 90-х років 20 століття і виразилося в створенні культурних польських товариств, діяльності етнічних художньо-мистецьких колективів, функціонування гуртків навчання польської мови і, звичайно, у видавничій діяльності (Гадомський, Яблоновская 2007: 6).

З 2003 по 2014 рік в Автономній республіці Крим діяла громадська організація «Кримський осередок Спілки польських учених України». Починаючи з 2004 року членами названого об'єднання почав видаватися «Кримсько-польський збірник наукових праць». З 2004 по 2011 рік суспільством було видано 9 томів, в яких публікувалися матеріали про поляків в Криму.

Прийшли поляки в Крим різними шляхами. Інформацію про найбільш ранньому перебування поляків в Криму ми знаходимо в роботах польського дослідника Кароля Гурського, який зазначав, що:

Польський вплив поширювався в Криму на генуезьку колонію Кафу і прилеглі до неї території в 1462–1475 рр. Місто визнало верховенство Казимира Ягеллончика, підкорилося йому, і король почав піклуватися про місто. Місто було послаблено турецькими набігами, тому Польща могла допомогти йому. [...] Католицька місія на Чорному морі була організована Папою Іоанном XXII. Латинський єпископат був створений в Боспорі (або Керчі), а потім в Кафі, Херсонесі, Балаклаві, Севастополі. Працювали тут італійці з францисканського ордена і поляки домініканського ордена з конгрегації ченців-перегринів. Коли в 1332 Венеціанці отримали від хана Узбека концесію в Азові (або в Тані), цей документ перевів на латинську мову монах Домінік Поляк. У 15 столітті у польських перегринів був свій центр у Кафі. [...] Польща, безсумнівно, цікавилася долею генуезьких колоній на Чорному морі. [...] В колі купців або місіонерів зародилася думка віддати Кафу під юрисдикцію Казимира Ягеллончика. Казимир вже в 1459 році писав у Кафу через купця Клеменса де Кадіма. Нам нічого не відомо про переговори в Кафе, які призвели до того, що до короля Казимира були вислані послы. У червні 1462 року до польського міста Іновроцлав прибула делегація з Кафи в складі єпископа Семеона та старости Кафи з пропозицією прийняти Кафу під свою юрисдикцію. Відповідний документ був складений 01.07.1462 року. [...] Кафа відповіла на лист короля 16.09.1462 року, визнавши владу Казимира, то чи як польського короля, чи то як великого князя литовського (це питання до кінця не з'ясований). У будь-якому випадку у міста було чотири покровителя — Банк Святого Георгія, хан, султан та король. У такій ситуації важко було не спалахнути конфлікту, або не відбутися катастрофи. Протекція Польщі була хоч і далека, але дуже ефективна. До 1469 року Кафі ніхто не погрожував, а Хаджі-Гірей, до цього вороже налаштований по відношенню до міста, почав ставитися до нього краще. (Górski 1938: 37–38)¹

К. Гурський задається питанням: „Чому ж Польща не втримала свого панування?”. І сам відповідає на своє питання:

Тут можна перерахувати безліч причин: і зайнятість чеськими, угорськими та балтійськими проблемами, і відсутність сил для реалізації загарбницької політики на декількох фронтах. З усім цим можна було б погодитися. Але є глибші причини. Кафа, відрізана від

¹ Усі польські фрагменти на українську мову переклав Олександр Гадомський.

Польщі диким полем, могла бути тільки колоніальною власністю. Ні про яку територіальну цілісність в 15 в. не могло бути й мови. Польща була слабкою для захоплення Криму. (Górski 1938: 38)

Крім того, на думку автора:

в слабкому Криму, не було енергійного господаря, щоб такий стан речей міг довго зберігатися. Та й Крим ніколи не міг існувати довго як самостійна держава: це не настільки сильна територія, щоб утримувати армію, здатну її боронити; слабо захищена, щоб відбивати навали з півночі; Перекоп же беззахисний в холодні зими. Тому Крим завжди або входив до складу сильних держав, що підтримують степ, або держав, що протистоять йому, та держав континенту, знаходив підтримку у володарів Чорного моря. У першому і в другому випадку він був ключем до панування над Чорним морем. (Górski 1938: 39)

Як показав аналіз документів Державного архіву Автономної Республіки Крим (ГААРК/ДААРК), збільшенню польського населення Таврійської губернії сприяли кілька великих міграційних хвиль. В результаті російсько-турецьких воєн у II половині XVIII століття на півдні Росії від турецько-татарського панування були звільнені значні території. Тут виникали нові міста, ґрунтувалися промислові підприємства. Після маніфесту Катерини II від 4 грудня 1762 року, котрий запрошував іноземців на проживання до Росії, змогли з'явитися значні групи католиків — поляки, німці та представники інших народів. На Кримському півострові перші поселенці-поляки з'явилися після маніфесту царського уряду від 13 лютого 1798 року (Пилунський 1990: 226). Ще одна хвиля польської міграції припала на роки першої світової війни, революцій і громадянської війни.

Нам би хотілося зупинитися на одному з найбільш цікавих, з точки зору вирішення національного (польського) питання, періоді розвитку Криму — періоді існування Кримської АРСР (1921–1945) (*Крымско-польский сборник научных работ* 2007, т. 4, 6).

Під час військових дій в період першої світової війни величезна кількість людей була змушена добровільно або насильно покинути місця постійного проживання. Саме в роки першої мирової війни, як стверджує багаторічний співробітник Державного архіву в Автономній республіці Крим Любов Павлівна Кравцова, з'явилося поняття „біженці” (Кравцова 2007: 11). В цей час Крим прийняв біженців з Литви, Латвії, Естонії та Польщі. Польські біженці в основному були з губерній: Варшавської, Калішської, Келецької, Люблінської, Ломжинської, Полоцької, Петроковської, Радомської, Седлецької, Холмської, Сувалкської (з Сувалкського та Августовського повітів), Мінської (з Пінського та Новогрудського повітів), Волинській (з Володимир-Волинського, Ковельського, Дубинського, Рівненського, Кременецького, Луцького та Острозького повітів), Гродненської. У Криму вони проживали в основному в Алупці, Джанкої, Євпаторії, Севастополі, Сімферополі та Ялті.

Польський консул перебував у м. Севастополі. У місцях проживання біженців розміщувалися філії товариства „Дім Польський”, які займалися про-

блемами своїх співвітчизників. Прибулі в більшості своїй в 1915 року польські біженці затрималися в Криму майже на 10 років: багато хто з них проходив перереєстрацію оптантів у грудні 1924 року, одночасно даючи письмове зобов'язання у встановлений термін виїхати на батьківщину (Кравцова 2007: 11).

До середини 1915 року проблема біженців стала актуальною: їх число в імперії досягло декількох мільйонів. На урядовому рівні турботу про біженців турботу поклали на Міністерство внутрішніх справ, губернаторів, міські громадські органи, земські установи. Земський союз і Союз міст створили Об'єднаний комітет — орган піклування про біженців Сімферопольський комітет був організований в серпня 1915 року (ГААРК, ф. 1496 оп. 1, д. 17; оп. 2, д. 16). Очолив його Сімферопольський міський голова Василь Олександрович Іванов. Тимчасово зі створенням міського Комітету допомоги біженцям був організований Таврійський губернський Татіанінський комітет з ініціативи дочки Миколи II Тетяни. На початку жовтня 1915 року „біженський комітет” отримав повідомлення про направлення в Сімферополь через Катеринослав ще 2250 біженців. Для людей, які прибувають, біля вокзалу була організована кухня, в нічліжному притулку — пральне приміщення. У Сімферополі біженцями займався Польський комітет, якому було доручено знаходити квартири з елементарними зручностями для „культурних біженців” розподіл продовольчих пайків полякам.

До 22 жовтня 1915 року на утриманні Сімферопольського міського комітету допомоги біженцям знаходилося 600 поляків. Член польського комітету І.І. Ясинський повідомив міський „біженський комітет” поінформував про готовність їх національного об'єднання взяти всі турботи про польських біженців на себе за умови виділення їм приміщення і коштів на утримання канцелярії.

У 1918 року в Сімферопольському окружному суді було зареєстровано Євпаторійське польське благодійне товариство, яке ставило своїм завданням утримання костелу, бібліотеки, „Дому Польського”, школи, санаторно-оздоровчого закладу, надання матеріальної допомоги незаможним співвітчизникам.

15 січня 1919 року до Кримського крайового уряду за допомогою звертається Християн Раковський — голова Товариства допомоги бідним родинам поляків, які беруть участь у війні, та польському населенню, яке постраждало від військових дій². У своєму зверненні він пише:

Не встигли виїхати на батьківщину поляків — 270 (в тому числі і діти); з них 105 проживають в Литовських казармах, 26 в осередку Донського банку, а решта 39 живуть на вільних квартирах. Влітку вони майже всі заробляли на прожиток, взимку заробіток скоротився і вони бідують. У нашому розпорядженні немає коштів їм допомагати, тому честь маю просити уряд знайти кошти допомогти біженцям-полякам в гострій потребі надалі діх від їзду на батьківщину. (ГААРК, ф. Р-999, д. 87, л. 18)

² Відділення Товариства знаходилося в Сімферополі по вул. Лазаревській № 6.

Питання про надання допомоги біженцям Симферопольська міська управа завершує 20 лютого 1919 року рішенням: оголосити біженцям, „що видача пайків припиняється назавжди” (ГААРК, ф. 63, оп. 2, д. 292, л. 12).

У 1917–1920 роках Кримський півострів став ареною запеклої збройної боротьби, влада тут змінювалася багато разів: Республіка Тавриди в складі Російської Радянської Федеративної Соціалістичної Республіки; окупація Криму німецькими військами та створення Кримського уряду на чолі з генералом Сульковичем; англо-французькі інтервенти змінили німецьких і сформували новий уряд на чолі з Соломоном Кримом.

У травні 1919 року на півострові встановилася Радянська влада, його територія була оголошена Кримської Радянською Соціалістичною Республікою, яка, проіснувавши місяць, була ліквідована денікінських ми військами.

У березні 1920 року Антона Івановича Денікіна змінив генерал Петро Миколайович Врангель, який оголосив себе Правителем і Головнокомандувачем збройними силами на Півдні Росії з усією повнотою військової та цивільної влади. Взаємини цих урядів з біженцями — тема цікава і маловивчена (Кравцова 2007: 11). П.М. Врангель пізніше згадував:

У Криму накопичилася величезна кількість розрізнених тилових військ, частини управління, величезне число біженців. Заліякані, загублені, які не знають, кого слухатися, вони вносили собою хаотичний безлад. (Врангель 1992: 502)

У листопаді 1920 року П.М. Врангель під натиском Червоної Армії залишив Крим. На півострові встановилася Радянська влада. Кримський революційний комітет зобов'язує повітові ревкоми в січні-лютому 1921 року провести реєстрацію іноземців. Як видно з документів, польські піддані перереєстрацію проходили неодноразово; після припинення в листопаді 1921 року діяльності революційних комітетів іноземці були передані у відання місцевих органів радянської влади під контролем НКВД Кримської АРСР.

У полум'ї громадянської війни, що охопила півострів, проблеми біженців відійшли на задній план. Але залишилися документи, які були виявлені в Державному архіві Автономної республіки Крим майже через 90 років після описуваних подій. У Державному архіві в Автономній Республіці Крим (ГААРК) збереглися документи виконавчого комітету Ялтинської повітової (районної) Ради депутатів трудящих (ГААРК, ф. Р-2058), серед яких виділена група справ на оптантів у польське громадянство (Кравцова 2007: 11). У архівному описі № 5 Ялтинського райвиконкому до відділу іноземнопідданих внесено 160 справ.

У процесі вивчення та аналізу особистих справ польських оптантів, зареєстрованих у м. Ялта, було складено 167 карток. Картки включали в себе графі анкети, яку біженці заповнювали при подачі заяви про оптиці в польське громадянство.

Персональні картки заповнювалися не тільки за анкетами: біографічні дані доповнювалися за рахунок відомостей, отриманих з інших документів, що зберігаються в особистих справах: метричних записів про народження, одруження, біженських квитків, виписок із будинкових книг та ін. (Кравцова 2007: 11–15).

У ГААРК збереглося оголошення, датоване 28 листопада 1921 року, в якому повідомлялося, що 15 грудня 1921 року через Сімферополя відійде вагон з біженцями-поляками. Причому до них зараховані і біженці з Євпаторії.

До моменту відправки на батьківщину репатріанти мали виконати наступні правила:

1. мати довідку про щеплення проти холери, тифу, віспи;
2. мати при собі посвідчення про повний розрахунок за місцем служби;
3. пройти через баню через лазню, представити про це посвідчення від завідувача;
4. скласти заяву до Кривеваку із зазначенням майна, яке вивозиться³.

Проголошення 18 жовтня 1921 року Кримської Автономної Радянської Соціалістичної Республіки позначило новий етап розвитку етносів Криму. Конституція новоствореної республіки декларувала:

У Криму, який завжди був яскравим прикладом колонізаторської політики царського уряду, а потім урядів його наступників, генералів Денікіна та Врангеля, політики, спрямованої до пригнічення на користь імуших класів панівної нації і придушення економічного та культурного розвитку інших народностей, з числа яких найбільш значна в Криму татарська, з запровадженням влади Рад трудящих покладено кінець. До ганебної політики царизму — систематичного пригнічення слабких, нацькування національних груп один на одного, брехні, обману та провокації, що ведуть до посилення ворожнечі, підризу взаємної довіри та закріпленню рабства відсталих народностей — відтепер немає вороття. Відтепер вона замінена вільним, рівним та тісним союзом національних груп трудящого населення Криму. (Горбунов 1990: 257)

На знак підтвердження цього в складі Кримського обкому партії тривалий час існували національні секції. З а освіту і культурний розвиток 10 груп нацменшин відповідала Рада до справ освіти національних меншин (Совнацмен).

Поляки намагалися зберегти мову, культуру, традиції. З цією метою в Сімферополі було створено товариство „Дім польський”. Про що свідчить рішення Сімферопольського окружного суду по 2-му цивільному відділенню від 28 червня 1917 року. Юридичне місцезнаходження товариства: Контора сімферопольського нотаріуса Дмитра Павловича Березінського⁴ (Гадомський 2004: 175).

³ Список майна, яке дозволяється вивозити, зберігається у фонді Ялтинського райвиконкому. Збереглося відповідне оголошення (ГААРК, ф. 1826, оп. 1, д. 4, л. 14).

⁴ вул. Дворянська, 5/18, будинок Ф.Ф. Шнейдера (ГА СМ АРК 3384: Устав общества под названием „Дом Польский” в Симферополе. Архивная справка от 30.08.2000 г.).

Поляки, які проживали в основному в містах, завжди були досить освіченою частиною населення Криму. Про стан грамотності польського населення Криму, можна зробити висновки за результатами Першої загального перепису населення Російської імперії. За підсумками цього перепису, серед народів, що населяли Крим, поляки займали п'яте місце (51,44%) після естонців (73,81%), німців (68,36%), євреїв (64,94%) та чехів (63,97%) і були на першому місці за освітою вище початкової (Тройницький 1904: 94).

У 1921–1922 роках в Криму функціонували дві школи — в Севастополі та Сімферополі, які вели навчання польською мовою. В кінці 1922–початку 1923 навчального року через брак коштів Севастопольський окружний відділ освіти вирішує закрити школу. І батьки учнів, аби не закрили школу, об'єднуються і створюють до листопада 1923 року культурно-просвітницьке товариство. Севастопольське товариство налагоджує зв'язки з Сімферопольським польським суспільством (Гадомський 2004: 175). У 1924 році представники Севастопольського товариства обстежують стан польської школи в Сімферополі, що знаходиться при костелі, бібліотеку костелу (близько 3000 книг польською мовою — згодом книги увійшли до фонду Центральної бібліотеки Кримської АРСР). В даний час частина цих книг збереглася в сімферопольській бібліотеці „Таврика” (Gadomski 2004: 157–167). Польське товариство в Севастополі було активним у своїй роботі. До листопада 1924 року при товаристві був створений польський клуб, який був єдиним в Криму. При ньому працювала бібліотека, читальня, драмгурток. Виписувалися газети та книги польською мовою. Але, на жаль, брак коштів та інші причини привели до того, що до початку 30-х років товариство перестало існувати (Гадомський 2004: 175–176).

У всіх великих містах Криму (Ялті, Феодосії, Сімферополі, Севастополі, Євпаторії) і у всіх великих селах Криму до 20-х років ХХ століття обов'язково діяв і католицькі костели, які об'єднували поляків, німців, латишів, литовців, чехів, французів, італійців, вірмен. Були католики і серед росіян, українців, греків. Поляки переважно проживали у міських поселеннях. Костели були побудовані у Сімферополі, Севастополі, Перекопі, Керчі, Феодосії, Ялті. Цікаво, що костели відвідували представники різних національностей католицького віросповідання, але сімферопольський, севастопольський і ялтинський костели місцеве населення називало „польськими”.

З середини 19 століття католицькі парафії Криму відносилися до Тираспольської єпархії. У російській імперії на початку 20 століття було 12 римсько-католицьких єпархій; 7 з них перебували на території царства Польського: Варшавська, Августовська, Калішська, Келецька, Люблінська, Плоцька і Сандомирська єпархії. На решті території Росії справами католицьких храмів завідували єпархії: Могилевська (м. Санкт-Петербург), Віленська (м. Вільно), Луцько-Житомирська, Тельшівська (м. Тельши в Литві), Тираспольська (м. Саратов).

У Державному архіві міста Севастополя зберігається справа, в якій знаходяться документи, що стосуються Римсько-Католицького костелу і діяльно-

сті релігійної громади „двадцяти” при цьому костелі⁵, і його ліквідації. У названій справі є довідка та виписка з протоколу (ГАС, ф. 79, оп. 1, д. 576).

Лист 25: Зміст довідки:

Видана державним товариством «Рудметалторгом Дніпропетровською конторою, Кримське агентство міста Севастополя прибиральниці костелу Усової Єви Іванівні в тому, що дійсно 14 липня Агентством металів був знятий та конфіскований дзвін з Костелу (14 липня 1933 Підпис: Верещагін) (ГАС, ф.79, оп. 1, д. 576, л. 25).

Лист 77:

Виписка з протоколу № 18/37 засідання президії ЦВК Крим. АРСР від 26.12.1936 р.

1. СЛУХАЛИ:

Про ліквідацію Римо-Католицького костелу в м. Севастополі.

2. УХВАЛИЛИ:

З огляду на те, що, незважаючи на неодноразові пропозиції з боку Севастопольської міськради членами старої 20-ки Римсько-Католицького релігійної громади в м. Севастополі, поповнити склад 20-ки новими членами замість вибулих з неї з різних причин, до цих пір склад 20-ки не поповнений.

3. СЛУХАЛИ:

Що Римсько-Католицький костел у Севастополі не функціонує від початку календарного 1936 року.

4. СЛУХАЛИ:

Будівля костелу за відсутністю ремонту протягом багатьох років стає непридатним, а старі члени 20-ки, що залишилися в кількості 14-ти чоловік, самі заявили, що вони не в змозі виконати свої зобов'язання за умовою, з огляду на незначну кількість відвідування костелу віруючими і відсутності матеріальних засобів, Римо-католицький костел у м. Севастополі — ліквідувати.

Будівлю костелу передати у відання Севастопольської міськради для використання як культурно-освітньої установи.

Голова ЦВК КраСРСР І. Тархан

Секретар ЦВК КраСРСР Д. Спектр (ГАС, ф. 79, оп. 1, д. 576, л. 77).

В даний час у приміщенні севастопольського костелу знаходиться кінотеатр „Дружба”. Сьогодні, коли церкви повертаються релігійним громадам, архівні документи допомагають у відновленні прав на втрачене ними нерухоме майно.

Матеріали, про які йде мова в цій статті, охоплюють лише окремі факти життя поляків в Кримській АРСР, але це факти значущі, показові, за кожною окремою долею ховаються десятки і сотні подібних долей, а за ними — історичні закономірності перебування поляків у довоєнному Криму. У фондах кримських архівів знаходиться ще чимало неопублікованих документів, що мають відношення до кримських полякам, дослідження яких вважаємо дуже актуальним.

Вважаємо також, що опубліковані біографічні відомості та факсимільні видання особистих документів у томах „Кримсько-польського збірника наукових праць”, представлених у нашій статті, зацікавлять не лише вчених-істориків. Зазначені в опублікованих анкетах прізвища, імена, місця народження,

⁵ Костел перебував в Севастополі на пл. Комуни, вул. Шмідта (в даний час пл. Ушакова).

адреси проживання, сімейні фотографії та інші дані можуть бути корисними під час встановлення втрачених родинних зв'язків, а також при вирішенні питань, пов'язаних з біженцями, число яких в сучасному світі стає дедалі більше.

Скорочення

ГА СМ АРК — рос. Государственный архив при Совете министров Автономной Республики Крым; укр. Державний архів при Раді Міністрів Автономної Республіки Крим.

ГААРК — рос. Государственный архив в Автономной Республике Крым (ГААРК); укр. Державний архів в Автономній Республіці Крим (ДААРК).

ГАС — рос. Государственный Архив города Севастополя; укр. Державний архів міста Севастополя.

Библиография

Gadomski A. (2004): *Szkolnictwo polskie na Krymie*, [в:] *Polacy na Krymie*, ред. E. Walewandr, Lublin, с. 157–167.

Górski K. (1938): *Polские posiadłości na Krymie*, „Sprawy Morskie i Kolonialne” 5, № 4, с. 37–38.

Врангель П.Н. (1992): *Воспоминания. Южный фронт (ноябрь 1916–ноябрь 1920)*, Москва.

Гадомский А.К. (2004): *Поляки в крымском диалоге культур*, [в:] *Крымско-польский сборник научных работ. Krymsko-polskie zeszyty naukowe. Крымсько-польський збірник наукових праць*, ред. А.К. Гадомский, т. 1, Симферополь, с. 171–176.

Гадомский А.К., Яблоновская Н.В. (2007): *От редколлегии*, [в:] *Крымско-польский сборник научных работ. Krymsko-polskie zeszyty naukowe. Крымсько-польський збірник наукових праць*, ред. А.К. Гадомский, т. 6, Симферополь, с. 6–9.

Горбунов Ю.И. (1990): *Крымская АССР (1921–1945)*, изд. 3, Симферополь-Таврия.

Коньков П.В. (2007): *Поляки в Таврической губернии (по материалам архива Таврического Дворянского депутатского собрания)*, [в:] *Крымско-польский сборник научных работ. Krymsko-polskie zeszyty naukowe. Крымсько-польський збірник наукових праць*, т. 4, ред. А.К. Гадомский, Симферополь, с. 30–45.

Кравцова Л.П. (2007): *Поляки в Крымской АССР (1921–1945)*, [в:] *Крымско-польский сборник научных работ. Krymsko-polskie zeszyty naukowe. Крымсько-польський збірник наукових праць*, т. 6, ред. А.К. Гадомский, Симферополь, с. 111–162.

Кравцова Л.П. (2008): *Польские беженцы в городе Симферополе и в Феодосийском уезде (1915–1921)*, [в:] *Крымско-польский сборник научных работ. Krymsko-polskie zeszyty naukowe. Крымсько-польський збірник наукових праць*, т. 7, ред. А.К. Гадомский Симферополь, с. 129–199.

Кравцова Л.П. (2011): *Страницы истории римско-католической церкви в Крыму. По архивным материалам*, [в:] *Крымско-польский сборник научных работ. Krymsko-polskie zeszyty naukowe. Крымсько-польський збірник наукових праць*, т. 9, ред. А.К. Гадомский, И.Г. Соколова, Симферополь, с. 15–62.

Крымско-польский сборник научных работ. Krymsko-polskie zeszyty naukowe. Крымсько-польський збірник наукових праць (2004): т. 1, ред. А.К. Гадомский, Симферополь.

Крымско-польский сборник научных работ. Krymsko-polskie zeszyty naukowe. Крымсько-польський збірник наукових праць (2007): т. 4, 6, ред. А.К. Гадомский, Симферополь.

Крымско-польский сборник научных работ. Krymsko-polskie zeszyty naukowe. Крымсько-польський збірник наукових праць (2008): т. 7, ред. А.К. Гадомский, Симферополь.

- Крымско-польский сборник научных работ. Krymsko-polskie zeszyty naukowe. Кримсько-польський збірник наукових праць* (2011): т. 9, ред. А.К. Гадомский, И.Г. Соколова, Симферополь.
- Никольский П.А. (1929): *Население Крыма*, Симферополь.
- Тройницкий М.А. (1904): *Первая всеобщая перепись населения Российской империи*, т. 41. *Таврическая губерния*, Санкт-Петербург.
- Памятная книжка Таврической губернии* (1916): ред. Г.Н. Чесноков, Симферополь.
- Пилунский Л.П. (1990): *Какова судьба польского населения Крыма?*, Симферополь.

Архивные материалы

- ГА СМ АРК 3384: Устав общества под названием „Дом Польский” в Симферополе. Архивная справка от 30.08.2000 г.
- ГА при СМ АК, оп. 1, 2, д. 10 975.
- ГА при СМ АК, ф. 142.
- ГА при СМ АК, ф. 26, оп. 1, д. 8653.
- ГА при СМ АК, ф. 27, оп. 1, д. 20, 33, 34, 74, 77.
- ГААРК, ф. 27, оп. 13, т.1, т. 2; оп. 16.
- ГААРК, ф. 63, оп. 1, л. 1163; оп. 2, д. 292, л. 12.
- ГААРК, ф. 1496, оп. 1, д. 17; оп. 2, д. 16.
- ГААРК, ф. 660, оп. 1, д. 1, л. 76-79.
- ГААРК, ф. Р-709, оп. 1, д. 381, л. 250.
- ГААРК, ф. Р-999, оп. 1, д. 87, л. 18, 37,72, 85.
- ГААРК, ф. Р-1025.
- ГААРК, ф. 1826, оп. 1, д. 4, л. 14.
- ГААРК, ф. Р-2058, оп. 1, д. 8, л. 11.
- ГАС, ф. 79, оп. 1, д. 576, л. 25, 77.

Poles in Crimea in the twenties and thirties of the 20th century

Summary

During the last few years Europe is heading the problem of refugees. Nowadays there are 125 ethnicities in Crimea. Poles constitute one of these groups, and it is not the smallest one. A part of the contemporary community of Crimean Poles are the descendants of Polish refugees, who came to the peninsula in the first half of the 20th century. The present article is based on an analysis of the data from Crimean archives referring to the given topic. Published materials may arise the interest of not only historians but can be also useful for people willing to re-establish family ties, as well as in the process of solving problems connected with the refugees, whose number in the contemporary world is still getting higher.

Keywords: Crimea, Polish refugees, the first half of the 20th century, archival materials.